

УДК 811.11

ПОЕТИЧНІСТЬ ТА ПРИЙОМИ ПОЕТИЗАЦІЇ У ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ СТИЛІ

Н.В. Глінка, В.В. Пашковська

Національний технічний університет України «КПІ»

В статті досліджуються поняття функціонального стилю, його особливості, а також таке явище як поетичність. Аналізується термін “поетика”, її основні проблеми, розглянуті сучасними вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Концепція кожного вченого представлена окремо, детально пояснена, що дає змогу сформулювати цілісну структуру статті. Розглядаються різні підходи до поняття поетичності, а також джерела виникнення такого поняття як “літературний білінгвізм”, наведені приклади авторів, у творчості яких найяскравіше проявляється дане поняття. Також досліджуються основні ознаки та способи організації поетичної мови. Співставляються різноманітні прийоми поетизації (розгортання тропів, стилістичні конвергенції, повтори, парадигматизація тексту, міжтекстові алузії). Досліджуються особливості поетичної прози та поняття поетизації прози як взаємозв’язок і взаємовплив двох форм художньої літератури.

Ключові слова: стиль, жанр, поетичність, поетизація, поетика, прийом.

Стиль є різновидом літературної мови (інакше кажучи, її функціональною підсистемою), яка використовується в певній області суспільної діяльності мовців і згідно з цим має свої особливості добору та використання таких мовних засобів як лексика, фразеологія, граматичні форми, типи речення тощо.

Кожний стиль має свою сферу використання (так зване коло мовців), призначення (функції повідомлення, впливу тощо), систему мовних засобів та стилістичні норми, які оберігають цю систему та трансформують її у достатньо стійкий стиль.

Відомо, що кожний функціональний стиль оформлюється у своїй, тільки йому притаманній, сукупності жанрів. Наприклад, в стилі художньої прози це епічні жанри – героїчна поема, роман, розповідь; ліричні жанри – ода, елегія, вірш, пісня; драматичні жанри – трагедія, комедія. У науковій прозі – монографія, журнальна стаття, реферат, рецензія, довідковий матеріал, патент, анотація, науково-технічна реклама (письмові жанрові різновиди), лекція, доповідь, виступ, повідомлення (усні жанрові різновиди публічної промови). Вивчення текстів, об’єднаних певною жанровою приналежністю, і текстів, що належать до різних жанрів, розгляд їх змістовних і формальних ознак можуть певною мірою сприяти подоланню тієї схематичності, яка неминуче виникає при прямолінійному поширенні властивостей окремих довільно відібраних текстів на абстрактне поняття “функціональний стиль” [5, с. 9].

Незважаючи на те, що кордони жанрів є хиткими (наприклад: стаття і доповідь, іменовані зараз в англійській мові одним словом “paper”), а самі жанри мають численні проміжні форми, майже в кожному конкретному тексті,

як правило, можна виділити його жанрову домінанту, яка виражається через певний набір мовних ознак. Звичайно, екстраполяція жанрових мовних ознак на загальне поняття функціонального стилю теж не завжди можлива: перехід нерідко виявляється не виправдано різким. У цьому випадку може бути доцільним виділення груп або сукупностей жанрів, що об'єднуються на основі певних змістовних ознак. Так, для наукової прози можемо виділити такі ознаки як передача наукових теоретичних положень (монографія, стаття, доповідь), наукова і технічна інформація (реферат, анотація), навчальний науковий матеріал (підручник, посібник, методична розробка) тощо. Поки ж доводиться констатувати, що поняття мовної та змістовної цілісності жанру і можливість зведення жанрових ознак до рангу функціонально-стильових в галузі функціональної стилістики належать до числа найменш розроблених [5, с. 10].

Проблеми поетичної мови та тісно пов'язаних з нею понять поетичності та поезики аналізувалися в багатьох роботах таких дослідників, як Ю.М. Тинянов, В.Б. Шкловський, Р. Якобсон, Я. Мукаржовський, Я. Славінський, Ю.М. Лотман, В.П. Григор'єв, С.Ф. Гончаренко, В. Шмідт, І.І. Ковтунова. У цих дослідженнях розглядаються основні риси поетичної мови, надається характеристика поетичної функції, визначається підхід до поняття поетичності.

Одним з головних понять поезики є поетичність. У сучасній лінгвістиці існують два основні підходи до поняття поетичності – функціональний та структурний. Згідно з функціональним підходом, поетичність – це текстова функція або спосіб комунікації; структурний підхід, в свою чергу, описує поетичність як текстову структуру. Р. Якобсон характеризує поезику як таку частину лінгвістики, що розглядає поетичну функцію в її співвідношенні з іншими функціями. Відповідно, об'єктом поезики при даному підході обирається поетична функція. Поетична функція не є єдиною функцією словесного мистецтва, а тільки його основною, визначальною функцією [8, с. 202]. Аналогічної думки дотримується Я. Славінський, відзначаючи, що поетична мова за своєю природою є багатофункціональною [7, с. 258].

Окрім функціонального підходу ще застосовується структурний підхід до поетичності. Зокрема, Я. Славінський вважає структурною особливістю поетичної мови надмірну впорядкованість тексту; відповідно до цього, поетична мова та поезія визначаються як такий вид мови, що прагне до надлишкового порядку, відзначається високим ступенем поетичності мови та висуває на перший план доцентрову спрямованість словесного повідомлення як головну цінність [7, с. 263].

Р. Якобсон виокремлює паралелізм як структурну ознаку поетичності: структура поезії базується на безперервному паралелізмі, який проявляється в ритмі, розмірі, римі, алітерації та асонансі; окрім цього, існує паралелізм різкого типу (метафори, порівняння, алегорії, де ефект досягається за рахунок схожості речей, а також антитеза, контраст, де паралелізм досягається, навпаки, за рахунок їх несхожості). Паралелізм у формальній структурі породжує

паралелізм у значенні; еквівалентність у сфері звучання веде до семантичної еквівалентності [2, с. 6].

Сам Р. Якобсон, виділяючи два підходи, дотримується фактично інтегративного погляду на поетичність як поєднання вираження та змісту. Саме такий інтегративний підхід, що включає розгляд як структури, так і функції, може надати задовільне пояснення поетичності в усіх її проявах.

Інший підхід до характеристики поетичної мови використовує М.М. Бахтін. Його розмежування прози та поезії певною мірою базується на опозиції “діалогічність і монологічність слова”. Проза відзначається діалогічною орієнтацією слова, різномовністю, а в більшості поетичних жанрів внутрішня діалогічність слова художньо не використовується [4, с. 89]. Монологічність слова в поезії зумовлена тим, що поетична мова є гранично індивідуальною, орієнтованою не на колектив, а на особистість, на окрему, особливу мовну творчість.

Крім наведених вище ознак поетичної мови — пріоритету поетичної функції в тексті, надмірної впорядкованості, паралелізму, монологічності мови також виділяється ряд інших особливостей поетичної мови. Досить детальна характеристика поетичної мови міститься в дослідженнях С.Ф. Гончаренка та І.І. Ковтунової. Ці науковці виділяють принципи організації поетичної мови як особливої структурно-функціональної системи. Перший принцип – це семантична неоднозначність слововживання; полісемантизм слова; контекстуальна багатозначність. В поезії ХХ сторіччя підсилення контекстуальної багатозначності слова є особливо характерним для індивідуальних стилів, орієнтованих на складність. Активізація принципу контекстуальної полісемії та тенденція до росту семантичної невизначеності слова відповідають загальному процесу активізації тропів. Другий принцип – це принцип контрасту, що включає такі види контрасту: семантичний, стилістичний, ритміко-синтаксичний та композиційний. Третій принцип організації поетичної мови – це різні види повтору: звуковий, лексичний, синтаксичний [2, с. 8].

Виходячи з наведених ознак та принципів організації поетичної мови, поетичність можна визначити як властивість художнього твору, що передбачає пріоритет поетичної функції в тексті та включає наявність або внесення в текст таких ознак поетичної мови, як впорядкованість, контекстуальна багатозначність, паралелізм на всіх рівнях – фонетичному, семантичному, синтаксичному.

Поетична мова та поетичний текст мають як вузьку інтерпретацію, тобто віршований твір, так і більш широку – як художній твір взагалі. В різні часи та в різних літературах представниками поетичного можуть бути різні види художньо-словесної творчості: вірші, новели або драми. Відповідно, поетичним текстом може бути названий не лише віршований твір, але й прозовий текст, в якому актуалізуються деякі основні ознаки поетичності. Оскільки одночасна актуалізація усіх компонентів є практично неможливою, актуалізація саме ключових, універсальних ознак надає прозовому тексту поетичного характеру.

Одним з основних прийомів поетизації прози є парадигматизація тексту, введення до нього сітки еквівалентностей (подібностей та протиставлень). Цей прийом проявляється як у плані вираження, де він веде до різноманітних звукових та ритмічних перегуків, так і в плані зображення, в який вводиться система тематичних подібностей та контрастів.

Наступний прийом поетизації прозового тексту включає міжтекстові алюзії, підвищення значущості окремого словесного образу внаслідок його включення до різних міжтекстових зв'язків. Зв'язки, що виникають в результаті використання міжтекстових алюзій, примушують читача зупинитися на певному образі, замислюватися над ним, занурюватися в глибину його підтексту, відтворювати його попередню історію. Цей процес сприяє накопиченню в окремих словах та в окремих образах надзвичайно великого змістового навантаження, що є характерним не для прозового, а саме для поетичного тексту. Відповідно до цього, тексти, що базуються на асоціаціях з попередніми текстами, стають полівалентними, багатозначними.

Наведені прийоми не вичерпують усіх прийомів поетизації прози. Тому необхідно додати ще ряд прийомів, що сприяють актуалізації головних ознак поетичної мови. Таким прийомом поетизації прози є повтори, які являють собою прояв однієї з універсальних рис поетичної мови паралелізму. Головна, найзагальніша функція повтору – це художнє увиразнення мови, посилення її експресивно-зображувальних властивостей. Повторами підкреслюються різноманітні семантично-стилістичні відтінки художнього тексту; повторність є основою віршованої мови [1, с. 117].

Особлива роль у поетизації прози належить звуковим повторам – алітерації, асонансу. Висока концентрація звукових повторів, “щільність звукового ряду” свідчать про вплив поетичних елементів на прозовий твір. Крім звукового повтору, можна виділити й такі види повторів, як рима та поетичний розмір. Така форма прозової мови, що базується на використанні поетичного розміру, характеризується як метризована проза, тобто проза, в якій віршовий метр не охоплює текст повністю, а виникає в окремих фрагментах твору. Відповідний прийом поетизації тексту за допомогою поетичного розміру слід визначити як метризація прози. Внесення звукових повторів, рими, метру в прозовий текст робить їх особливо відчутними, тим самим відбувається збагачення прози новим змістом за рахунок поезії. Повтори в тексті, перш за все звукові, лексичні повтори, повтори тропеїчних засобів є основною лейтмотивністю.

Іншим виразним прийомом поетизації прози потрібно визнати стилістичну конвергенцію. Стилiстична конвергенція – це накопичення кількох стилістичних прийомів, які додають експресивності один одному. В художньому тексті стилістичні конвергенції поєднують фонетичні, семасіологічні, лексичні та синтаксичні виразові засоби, вони базуються на високій концентрації цих засобів у певних уривках тексту. В цьому прийомі проявляється важлива особливість поетичної мови – надмірна впорядкованість, спрямованість висловлювання на самого себе [3, с. 79].

Більшість наведених прийомів поетизації прози проявляється в художньому тексті не ізольовано, а у взаємодії з іншими прийомами. Зокрема, розгортання тропів може сполучатися зі стилістичною конвергенцією, оскільки розгортання тропів нерідко супроводжуються використанням фоностилістичних або синтаксичних виразових засобів.

Поетизація прози, яка є основою організації художнього тексту, має системний характер, тому вона передбачає використання такої групи елементів під назвою домінанти, а також деформацію інших. Відповідним чином, поетичною прозою необхідно вважати такий текст, в якому актуалізовано ряд прийомів поетизації.

У цілому, головними прийомами поетизації прози слід вважати:

- 1) розгортання тропів;
- 2) стилістичні конвергенції;
- 3) повтори (в тому числі звукові повтори, метризація тексту, рима);
- 4) парадигматизацію тексту;
- 5) міжтекстові алюзії.

Поетизація прози відображає взаємозв'язок і взаємовплив двох форм художньої літератури. Таке лінгвопоетичне явище Р. Якобсон назвав “літературним білінгвізмом”. В кінці XIX – на початку XX сторіччя, а також у першій половині XX сторіччя спостерігається своєрідний вибух літературного білінгвізму, особливо в європейській літературі.

Початок цієї тенденції був покладений у XIX столітті у творчості російських поетів О.С. Пушкіна, М.Ю. Лермонтова, німецького митця Г. Гейне, американського автора Е. По, майстра українського слова Т.Г. Шевченка. В першій половині XX сторіччя літературний білінгвізм яскраво проявляється у творах російських авторів А. Білого, Б.Л. Пастернака, В.В. Набокова, українських поетів Б. Лепкого, Б.І. Антонича, В.М. Сосюри, британських митців Д. Джойса, Д.Г. Лоуренса, В. Вулф, Д. Томаса. Цей перелік видатних авторів можна продовжити. Переважна більшість російських та українських авторів може бути охарактеризована як поети-прозаїки, а їх проза як “проза поета”, тоді як у названих британських авторів (крім Д. Томаса) основним жанром творчості є проза.

Р. Якобсон зазначає, що проза поета має ряд типологічних рис, які відображають поетичне мислення даного автора, вплив провідного, поетичного жанру: “проза поета – це зовсім не те, що проза прозаїка, і вірші прозаїка – це не те, що вірші поета: різниця виявляється з миттєвою очевидністю... Проза одного автора або цілого напрямку, орієнтованого на поетичну творчість, є високою мірою специфічною – і тим, як вона зазнає впливу домінуючого елемента, тобто елемента поетичного, і тим, як у напруженому та вольовому зусиллі вона звільняється від нього” [5, с. 100].

Разом з тим, проза поета зберігає вплив поетичного елемента, в ній присутні певні ознаки поетичної мови. Такий вид прози, який є своєрідною “гібридною” формою художньої мови та який сполучає характерні риси прози

та поезії, називають поетичною, ліричною, ритмічною, некласичною, орнаментальною прозою.

Підсумовуючи проведенне дослідження, можемо сказати, що сукупність жанрів, притаманних функціональному стилю, різноманітна. Проте дослідження області функціональної стилістики є недостатньо добре розробленою та потребує додаткового аналізу. Водночас, варто звернути увагу на поняття поетики. Аналіз її проблем численними вітчизняними та зарубіжними дослідниками демонструє важливість питання та заглиблює в епіцентр питання. Варто згадати про особливості поетичної прози, яка є свого роду “гібридною” формою художньої мови та знаходить своє відповідне місце серед поетичних прийомів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпечний І. П. Теорія літератури / Іван Прокопович Безпечний. – К. : Смолоскип, 2009. – 388 с.
2. Семантика, синтактика та прагматика тропів в аспекті поетизації художньої прози (на матеріалі оповідань Ділана Томаса) : Автореф. Дис. канд. філол. наук [Електронний ресурс] / О. В. Ємець // Київ. держ. лінгв. ун-т. – 2000. – 17 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
3. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов, 4-е изд., испр. и доп. / Арнольд И. В. – М. : Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
4. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / Бахтин М. М. – М. : Худож. литература, 1975. – 505 с.
5. Грамматический параллелизм и его русские аспекты : (Работы по поэтике) [Електронний ресурс] / Р. О. Якобсон // М. : Прогресс. – 1987. – С. 99-132. – Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/classics/jakparal/jakparal.htm>
6. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика английского языка: Учеб. пособие для ин-тов и фак. ин. яз. / Разинкина Н. М. – М. : Высш. шк., 1989. – 182 с.
7. Славинский Я. К теории поэтического языка. Структурализм: “за” и “против” / Славинский Я. – М. : Прогресс, 1975. – С. 258-263.
8. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм: “за” и “против” / – Якобсон Р. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193-230.